

HINDRINGERNE FOR EN KONJUNKTUROPGANG

AF PROFESSOR, DR. EMIL LEDERER, BERLIN

DET er et voveligt Foretagende at tale som Nationaløkonom om Nutiden. Den offentlige Mening er os utvivlsomt imod i Øjeblikket. Vor Videnskab bliver angrebet; man siger, vi kender ikke Verden, vi modsiger hinanden, vi er enten fantaserende Utopister eller golde Teoretikere. Og dog kan næppe nogen tidligere Fase af Økonomiens videnskabelige Udvikling opvise større Fremskridt i Udforskningen af Virkeligheden. Vi er kommen paa Sporet efter Konjunktursvingningernes Hemmeligheder, en ganske anseelig Præstation, navnlig da Sammenhængen med ikke-økonomiske Forhold er uhyre stor, og vi tilmed har med et Sygdomsbillede at gøre, der ændrer sig fra Aarti til Aarti. En stor Skare videnskabelige Eksperter er netop nu i Færd med at løse Pengeomløbets Gaader, at trænge ind i de Ligninger med flere Ubekendte, som det moderne Penge- og Kreditsystem stiller den teoretiske Tænkning overfor. Resultaterne af dette Arbejde kan ikke gøres tilgængelig for et større Publikum. Dette holder sig derfor til de knappe, overfladiske og mangetydige Fremstillinger, der er gangbar Mønt Mand og Mand imellem. Da vi ogsaa i Faglitteraturen maa benytte de Udtryk, der som Kapital, Indkomst, Løn, Rente, Penge hører til Hverdagens Ordforraad, føler enhver sig beføjet til at tale med, — og man giver os ud fra følelsesmæssige Motiver, ud fra personlige Interesser eller simpelt hen ud fra romantiske Følelser stadig nye Raad, der er os velbekendte, fordi vi har hørt dem i over hundrede Aar. Der findes i Berlin, i Handelshøjskolens Valutainstitut, et Samlingssted for Valutaprojekter; 5000 Forslag, tror jeg, har der efterhaanden hobet sig op der. En meget begavet ung Nationaløkonom har den Opgave, for hvilken han fortjener vor Medfølelse, at gennemse og registrere disse Projekter. Han fortalte mig for nylig, at der ikke fandtes noget saa kedsommeligt som at gennemgaa den daglige Høst. Thi Lægmanden fæstner — naturligvis — sin Opmærksom-

hed ved det nærmest liggende, som tager sig ens ud for alle. Kan alle disse Forslag adskille sig meget fra hinanden? Maa de ikke alle være skaaret over samme Læst? Kan det uforberedte, uskoledede, med Fænomenerne ukendte menneskelige Øje opdage den Vej, som Generationer af Forskere ikke har kunnet finde? Disse Spørgsmaal viser tilfulde, hvor taabeligt det er. Men vi maa — i Modsætning til Lægerne — slæbe rundt med alle mulige Kvaksalvere, fordi der bagved staar stærke Interesser eller politisk svage Regeringer, der ønsker at danne sig en Ideologi, som vi skal give videnskabelig Godkendelse.

Naar det ikke hurtigt bliver bedre i Verden, er det vor Skyld! Nationaløkonomien befinder sig i Dag i den samme Situation som en Lægekongres, der har sat Helbredelsen af Lungetuberkulose paa sin Dagsorden. I Auditoriet sidder Patienterne som Dommere over Lægerne. De har hidtil ført en tøjlesløs Tilværelse, de har røget og drukket uden Maadehold, de er ængstelige for enhver Luftning, de gaar omkring indpakket i Uld, de skyr enhver Anstrengelse, enhver Ubekvemmelighed. Forsøger man nu at forklare dem, hvordan de egentlig bør leve, saa farer de op og erklærer det for »umuligt« — de maa dog, som syge, bedst selv vide, hvad de fejler. Lægerne har jo ingen »Erfaring«. Til Trods for, at de netop lever stik imod Lægernes Anvisninger, fortsætter de deres ufornuftige Levevis, og naar saa den svageste gaar hen og dør af Udskejelserne, raaber de andre oprørt, hvorfor Lægerne ikke har hjulpet? Visselig, hvad man forlanger af os i Dag, er Vidunderkure, smertefrie Tryllemidler, behagelige Palliativer, Opiumspiber, Sovemidler, for at kunne sove Krisenatten igennem og vaagne op i Konjunkturoppgangens Morgenrøde. Netop fordi — som Schumpeter engang udtrykte det — vore Patienter ikke vil sluge den Medicin, som vi foreskriver dem, maa vi atter og atter foreslaa de upopulære Recepter, atter og atter sige, at der ikke sker Undere, og taalmodigt studere Sygdomsbilledet. Jeg beder Dem derfor om, at De heller ikke venter mere af mig her end et Forsøg paa at analysere den indviklede Situation, hvad der ganske vist efter min Mening ogsaa vil medføre vigtige praktiske Konsekvenser.

Egentlig burde jeg begynde med en Beskrivelse af Verdenskrisens vigtigste Aarsager og Kendetegn. Men man er nutildags blevet for utaalmodig til at høre mere paa det. Endvidere har der faktisk i de sidste 2 Aar dannet sig en communis opinio. Ogsaa dette er et Bevis paa Erkendelse. Da jeg for 2 Aar siden

i et Foredrag »Veje ud af Krisen« forsøgte at analysere det specifikke ved den nuværende Krise ved at betegne den som et Særfænomen, var det endnu et Vovestykke — men i Dag betragter man almindeligvis Krisens væsentligste Træk ud fra denne Opfattelse, saa at jeg som Indledning kan indskrænke mig til at fastslaa nogle faa Kendsgerninger:

1) Bag os ligger tekniske Forandringer i Industri og Landbrug, af en Voldsomhed, af en eksplosiv Forhøjelse af Effektivitet, som har maattet kaste den økonomiske Proces ud af sin hidtidige Bane. Man behøver kun at tænke paa Transportbaandet, paa den kombinerede Meje- og Tærskemaskine, der muliggjorde Dyrkningen af Tørkeomraaderne, ikke som enkelstaaende, men som repræsentative Eksempler paa den nye arbejds sparende Teknik. Denne forudsatte oven i Købet sammen med Produktionsprocessens Gennemrationalisering en ligefrem gigantisk Udvidelse af Produktionen, hvis man vilde undgaa en omfattende Arbejdsløshed. Kendsgerningernes Tyngde tvang os til at gennemtænke den gamle Kompensationsteori. Fra danske Økonomer kom jo netop, ved Professor Birck, en af de første Undersøgelser, der forstyrrede vor magelige Tækning, og viste, at Spørgsmaalet om det tekniske Fremskridt og dets Virkninger hidtil var blevet behandlet for simpelt, for enkelt. I Virkeligheden er Kompensationsteorien forkert. Tekniske Fremskridt, der bevirker en Frigørelse af Arbejdskraft, skaber ikke ny Indkomst, men fordeler kun den hidtidige Indkomst anderledes. Det, som de afskedigede Arbejdere hidtil tjente, tilfalder nu Konsumenterne eller Driftsherrerne (Producenterne). Der tiltrænges nyt Initiativ, Oprettelse af nye Foretagender og nye Virksomheder til igen at opsuge de Arbejdsløse. Man indser nutildags, at det tekniske Fremskridts Tempo og de deraf følgende Forstyrrelsers Omfang kan blive for stort. Saa gaar Erhvervslivets naturlige Udvidelsesproces i Staa, og selv den bestaaende Produktion kan ikke opretholde sit Omfang. Ikke den hele, men en væsentlig Del af den »strukturelle« Arbejdsløshed maa tilskrives det voldsomme tekniske Fremskridt.

2) Den gennemgribende Formindskelse af Produktionsomkostningerne skulde medføre en tilsvarende Sænkning af Salgspriserne. Udebliver denne, maa Lagrene svulme op, og Produktionen hurtig vokse ud over sit Ligevægtspunkt. En Række af Omstændigheder virkede i denne Retning: Støtteaktioner i Agrarstaterne, Toldforhøjelser i Europa imod den stedse tiltagende

Kornmængde (i Tyskland steg Tolden til 25 RM per tonne o: 300 pCt. af Verdensmarkedets Pris, medens man før Verdenskrigen ansaa 25 pCt. af Verdensmarkedets Pris for at være Højbeskyttelsestold) og endelig nationale og internationale Karteller. Saaledes opstod der overalt partielle Monopoler, Verdensmarkedets Enhed blev sprængt. Varerne, der blev udelukket fra de nationale Markeder, kastedes ud paa »Verdensmarkedet«, der indsnævredes mere og mere. En voldsom Opskruen af Produktionsomfanget, relative Prisforhøjelser, Varernes Tilbageholdelse fra Konsumenterne, for hvem de dog var bestemt, skabte den absurde Tilstand, i hvilken man følte sig dreven saa vidt som til Ødelæggelse af Forbrugsværdier, samtidig med at der var Hungersnød og den bitreste Mangel, et oprørende Misforhold, der frem for alt begunstigede de tiltagende antikapitalistiske Strømninger over hele Verden. Hvad skal man sige, naar Sværindustriens store Karteller oven i Købet gjorde en Dyd af deres Taktik, de stabiliserede Priserne i Depressionen saavel som i Krisen — som om ikke netop denne Politik maatte forstærke Depressionen. For øvrigt et drastisk Bevis paa, hvor lidt Praktikerne, der aldrig bliver trætte af at vise deres Foragt for Teorien, har tilegnet sig selv af de mest elementære Dele af denne.

3) Reparationsbetalingerne behøver jeg kun at nævne. De forårsagede paa Markederne netop under Krisen et ubehageligt Eksporttryk, som maatte komme fra Tyskland. Mod dette Tryk sattes der Toldforhøjelser, hvad der i Tyskland skærpede de Bestræbelser til Prisreduktioner, den Deflationspolitik, som — indledt af Asketen Brüning — saa hurtigt dannede Skole. I Dag, hvor England og Frankrig ser sig stillet over for det samme Problem om Kapitaloverførsler, som Tyskland allerede efter Antagelsen af Dawesplanen skulde løse, fremtræder hele dette Spørgsmaal klarere som en ren økonomisk Faktor (man behøver kun at gennemlæse den righoldige tyske Litteratur om Reparationsbetalingerne for at kende Indholdet af de fremtidige Drøftelser om de Allieredes Gæld til Amerika). Hvor alvorligt blev ikke den europæiske Krise, ja Verdenskrisen skærpet af den aarelange Sammenkæden af Reparationsproblemet med politiske, ikke mindst indrepolitiske Spørgsmaal. De nationalistiske Strømninger i Tyskland, som drev Forretningskurven i Mellemeuropa saa langt ned, var aldrig blevet saa stærke, saafremt Reparationsspørgsmaalet (og Korridorproblemet) ikke havde eksisteret. Og endelig er det almindeligt bekendt, hvor stærkt de ensidige Be-

talinger, som ikke kunde præsteres ved Eksportoverskud, har været medvirkende til Guldets Ophobning i enkelte Lande. Jeg vil nødig overdrive Virkningen af denne urigtige Fordeling af Guldet og heller ikke føre den tilbage til Reparationsbetalingerne alene; men en Stigning paa faa Procent er jo tilstrækkelig til at forandre en taalelig Tilstand til en kritisk.

4) Men da hele Verdensøkonomien var drevet ud i en Krise, der tilmed fulgte efter en Periode, kendetegnet af blind Tillid (udløst af Dawesplanen), en Periode med den mest rundhaandede Kreditydelse, saa var en Tilbagekaldelse i Særdeleshed af korte Kreditter uundgaaelig, ligesom det ikke kunde undgaas, at Værdipapirer hørende til de truede Lande (Østrig, Tyskland, senere England) blev kastet ud paa Markedet, baade af udenlandske Ejere og af Ejere fra de truede Lande selv. Men en Tilbagebetaling af Kreditter i stor Stil kan netop ikke finde Sted i en kritisk Periode. Kreditterne fryser inde, fordi det altid kun er en ringe Brøkdelen af de kortfristede Kreditter, der virkelig kan gøres flydende inden for en vidt forgrenet Økonomi. Tilbagekaldelsen af udenlandske Kreditter maatte derfor føre til Kreditrestriktioner i Indlandet, til Sammenbrud i Massevis og sluttelig til Statsintervention i stor Stil. Thi ganske vist er det muligt under en Krise, at enkelte eller endog mange Virksomheder bryder sammen og overgaar til en bedre, dygtigere eller blot lykkeligere Ejer, der nu erhverver dem billigt; men denne Proces med Prissænkning, Ejerskifte og Reorganisation forudsætter, at Hovedparten af Erhvervslivet vedblivende er stærkt og sundt. Hvis derfor f. Eks. en Storbank bryder sammen, af hvis Solvens Driften af en stor Del af Industrien afhænger, kan Støtteaktioner fra Statens Side i stor Stil overhovedet ikke undgaas.

5) I Krisens Kølvannd fulgte fortsatte Indgreb i Handelspolitikken. Traktater blev opsagt i Massevis, Valutakontrol blev indført for at hidføre en gunstig Betalingsbalance, og sluttelig kom man paa den Ide at afslutte Kontingent-Traktater mellem Landene. De fleste af disse meningsløse Forholdsregler blev truffet i Tvangssituationer. Thi naar en Produktionsgren staar paa Fallittens Rand, er den parat til at gennemføre noget helt taabeligt blot for derved at udskyde Sammenbrudet i nogle Uger. Navnlig for Tyskland var Tanken om Kontingenteringer fuldkommen hen i Vejret, da den kun kunde praktiseres over for Lande, som importerede mere fra Tyskland, end de eksporterede dertil. Men selve Kontingenteringens Grundtanke var ganske vanvittig. En

Læge kunde lige saa godt forlange af en Bager, at han skulde være tilstrækkelig længe syg til, at Lægens Forsyning med Brød kunde betales med Sygebesøg. Følgen af Valutakontrollen og Kontingenteringen var private Aftaler, hvorved man efterhaanden gennem Indskydning af stadig flere Mellemlid forsøgte at genoprette de mange forskellige gamle Forbindelser.

6) Hvor Handelspolitikken og Valutakontrollen ikke gjorde tilstrækkelig Fyldest, og hvor man som i England overhovedet undlod at forsøge denne Fremgangsmaade, endte det i talrige Lande med en Prisgivelse af Valutaen. Ogsaa her var den uundgaaelige Følge en Indskrænkning i Handelssamkvemmet og en Skærpelse af Toldsystemerne.

7) Af alle de nævnte Aarsager adskiller den nuværende Krise sig fra tidligere Kriser, den griber dybere ned end nogensinde før, og Arbejdsløsheden antager som Følge heraf ukendte Dimensioner. Da næsten alle Stater efter Krigen indførte en Arbejdsløshedsunderstøttelse eller -forsikring, som var ukendt før Krigen, overførtes Krisen til Statshusholdningerne, tvang til Skatteforhøjelser og virkede ogsaa fra denne Side som en Skrue uden Ende.

Vi staar saaledes over for en ganske anden Situation end i Førkrigstiden. Den Gang var Kriserne overvejende økonomiske. Politik spillede overhovedet ingen Rolle. Tyske Kapitalister anlagde ubekymret deres Penge i sydamerikanske eller kinesiske eller amerikanske Værdipapirer. De betænkte sig heller ikke et Øjeblik paa at deltage i Virksomheder, der var hjemmehørende i Lande, med hvis Regeringer Tyskland stod paa en slet Fod. Uforglemmeligt er det, at f. Eks. Østrig-Ungarn ydede Serbien et Laan under den Forudsætning, at dette Land anvendte en Del af Laanet til Bestillinger af Kanoner fra de østrigske Skodaværker. Saaledes blev da de østrigske Stillinger i Verdenskrigen bombarderet med Skyts, som maaske Ofrene for dets Fortræffelighed selv havde fremstillet. Maaske har det været dem en ringe Trøst, som det tidligere er blevet sagt, at Vaabenindustriens Ydeevne og dermed Armeens Slagkraft ikke kunde have været opretholdt uden disse udenlandske Bestillinger.

Før Krigen var Erhvervslivets Sikkerhedsfølelse simpelt hen for stor til, at det lod sig afskrække af de mørke Skyer paa den politiske Horisont. Naturligvis traf de indviedes snævre Kreds snart sine Forholdsregler i Overensstemmelse med Verdenssitua-

tionen; men Kapitalismen som Helhed tumlede ligesom de europæiske Folks Masser ind i Krigen uden nogen klar Forestilling om, hvad der skulde hænde dem. Men fire Aars Kanontorden har bragt Folk til Bevidstheden, og i Dag kan man snarere sige, at Erhvervslivet i det store og hele er politisk overfølsomt og sandsynligvis ofte overvurderer den politiske Risiko.

Netop denne Vekselvirkning mellem økonomisk Krise og politisk Angstfølelse gør den nuværende Situation saa vanskelig. Thi enhver Foringelse af Erhvervsvilkaarene har øget den udenrigspol. iske Ængstelighed, forhøjet Faren for udenrigspolitisk Spænding paa Grund af Betalingsvanskeligheder, og paa denne Maade igen virket tilbage paa Forretningslivet o. s. v. Men desuden er det et Spørgsmaal, om de helbredende Midler er tilstrækkelig kraftige eller om de overhovedet kan hidføre en gunstig Forandring over for den forfærdende dybtgaaende Indskrænkning af Produktionen.

Man kan sige, at før Krigen indeholdt enhver økonomisk Krise i sig selv en Garanti for en Genopblomstring. Thi under Krisen fandt Produktionssystemet ved egen Hjælp sit Ligevægtpunkt, det rette Forhold mellem Produktion og Forbrug. De ringere Virksomheder udskiltes, de mindre ydedygtige Arbejdere forsvandt fra Markedet, Priserne faldt, og Produktionen kunde med Tiden trods Faldet igen faa sine Omkostninger dækket, fordi kun de mere ydedygtige Virksomheder forblev i Drift. Tabene i de fallerede Foretagender blev afskrevet af Kreditorerne, der i den stigende Pengeværdi, som gjorde deres gode Fordringer mere værdifulde, delvis fandt en Erstatning for Tabene. Saaledes var enhver Krise en Udvælgelsesproces, hvor de svagere Producenter blev udsondret, og som i det snævrere Marked med faldende Priser tillod Afsætningen af den formindskede Produktion. Krisen var ogsaa den Proces, i hvilken man gjorde op og afskrev de Tab, der var opstaaet som Følge af en for rigelig Kreditgivning. Samtidig tiltog Opsparingen, og saaledes var, som nævnt, de privatøkonomiske Betingelser for en ny Opgang forberedt og som oftest endogsaa den Bane, ad hvilken den skulde fuldbyrdes. Af disse Grunde kan Iagttageren af Førkrigstidens Erhvervsproces ligne denne ved et Yo-Yo-Spil, hvis Lovmæssighed man jo heller ikke forstaar, men hvis Funktion man alligevel forlader sig paa. Denne Ordningsproces forstyrres nu af politiske Indgreb og af de tidligere nævnte Aarsager, der har bevirket, at Krisens Bølgedal er blevet usædvanlig dyb. Derved op-

staar en Situation, der efter min Mening adskiller sig principielt fra Førkrigstiden.

I en rent økonomisk Kriseprocess er enhver Skærpelse af Situationen samtidig et Skridt hen imod en Opgang, medens enhver Begunstigelse af Forretningslivet under Højkonjunkturen, enhver uforholdsmæssig Stigning af Fortjenesten rykker Sammenbruddets Dag nærmere. Det er som med Eulenspiegel i den gamle Eulenspiegelfabel, der altid blev melankolsk, naar han i Ro og Mag gik ned ad Bjerget, fordi han vidste, at han igen skulde opdad, medens han under Opstigningen var den eneste lystige i Selskabet, da han allerede glædede sig til den magelige Tur nedad. Om vi for Fremtiden kan regne med en saadan Regelmæssighed, er i det mindste et Spørgsmaal. Men det betyder, at det er usikkert, om vi i Øjeblikket befinder os i en »Renselseskrise«. Dette Spørgsmaal maa derfor for et ikke ringe Antal Erhvervsgrene benægtes, fordi en Nedgang i Produktionen paa Grund af dens stærke Indskrænkning og Stordriftens Fremhersken ikke mere fører til aftagende, men tværtimod til stigende Omkostninger. Medens i tidligere Kriser enhver Forringelse af Produktionen betød en Overgang til mere ydedygtige Bedrifter, forhøjes nu, naar Produktionen aftager, i mange Tilfælde Omkostningerne per Produktionsenhed som Følge af den store Kapitalinvestering i Bedriften og dens ringe Udnyttelse. Navnlig er dette Tilfældet i de kartellerede Industrier. Dertil kommer Arbejdsløshedsunderstøttelsen i dens forskellige Former, den daarlige Udnyttelse af Fordelingsapparatet og af Bank- og Samfærdelsesmidlerne, stigende Omkostninger i Forvaltningen (ogsaa her spiller de faste Omkostninger en afgørende Rolle), saa at man, for hele Samfundsøkonomien under eet, kommer til det Resultat, at Arbejdet i vore Dage ikke bliver mere effektivt under Indskrækningsprocessen. Det betyder altsammen, at Erhvervs livet ikke nærmer sig et nyt Ligevægtspunkt, men, som Marschak har gjort Rede for i et af de sidste Hæfter af »Archiv für Sozialwissenschaft«, at det driver bort fra det gamle Ligevægtspunkt. Men i saa Fald maa vi sige, at Krisen nu ikke mere er en Renselseskrise, men en »Ødelæggelseskrise«. Dette Forhold er sikkert det stærkeste Argument for en Kreditudvidelse, for saa vidt det kan ske uden at virke tilbage paa Vekselkursen. Ogsaa de Anbefalinger, som MacMillanrapporten indeholder, bunder vel i Følelsen af, at de automatiske Helbredelseskræfter nu om Stunder er betydeligt afsvækkede.

Alligevel tør man formode, at visse Tendenser gør sig gældende, som med Rette betragtes som Forudsætninger for en ny Opgang. Dertil hører navnlig Likvideringen af gamle Forpligtelser, Betaling eller Annullering af Gæld, Storbankernes og Storindustriens voksende Likviditet og i Sammenhæng hermed en Nedsættelse af Rentefoden. Vi tilbagelægger saaledes ogsaa i Dag de normale Skridt, som efter vore Erfaringer skulde føre til en Genopblomstring. Men Tegnene paa en Helbredelse er overordentlig svage, og ogsaa Forretningsfolkene mener, at Opgangen vil tøve længe, og at den vil foregaa meget langsomt. Dette er egentlig besynderligt, thi naar Renselsen er grundig, saa burde ogsaa Opstigningen gaa hurtigere for sig. Alligevel tror jeg, at Praktikerne skønner rigtigt. Der kan nemlig paavises talrige økonomiske Momenter, der — ogsaa uden politisk Paavirkning — maa betegnes som Hindringer for en Opgang. Jeg vil forsøge at fremdrage dem.

1. Paa Grund af den alvorlige Krise foregaa Kapitaldannelsen langsommere, ja vi lever vel, i alt Fald i Tyskland, i en Periode med Kapitalforbrug. Man antager i Dag, at Tysklands Kapitalbestand, bortset fra Værdiforringelse som Følge af Prisfaldet, i det sidste Aar er blevet formindsket med ca. to Milliarder. Dette vilde der i og for sig ikke være nogen Grund til at undre sig over, da der med en saa vidtgaaende Produktionsindskrænkning som den nuværende ikke indenfor en overskuelig Fremtid er Brug for hele Kæmpeapparatet. Men paa den anden Side ligger der i Opsamlingen af Sparemidler en Mulighed for en fremtidig Konjunkturopgang. For Tiden bør enhver Genoplivelse foregaa meget langsomt og forsigtigt, i hvert Fald er der ikke noget stort Spillerum for Kreditgivning. Tidligere dannede Renteindkomster, Udbyttet i de sunde Industrier o. s. v. ikke blot en Støtte for Varemarkedet, men samtidig en Reserve, der virkede som Støttepunkt for en efterfølgende Konjunkturopgang.

2. Begyndelsen til en Konjunkturopgang mærkedes som oftest først i Byggefagene. Thi Sænkningen af Rentefoden, faldende Priser paa Byggematerialer og lavere Arbejdsløn ved en uforandret Lejeindtægt betød en hurtig Forhøjelse af Rentabiliteten i Byggeindustrien og ansporede derfor i høj Grad til Investeringer af denne Art. Det var ogsaa Byggevirksomheden og de med denne forbundne Industrier, som hurtigt opsugede de Arbejdsløse, da jo nu ogsaa de nyansatte Arbejdere optraadte som Konsumenter paa Markedet. Denne Igangsætningsproces er ganske vist endnu

et uopklaret Omraade inden for den teoretiske Økonomi. Vi ved endnu i Dag ikke nøjagtigt, i hvilket Omfang nye Produktioner drager andre efter sig, ligesom det omvendt er umuligt for os at blive klar over, i hvor høj Grad Arbejdsløshed foraarsager ny Arbejdsløshed. Men man kan sikkert gaa ud fra, at der er en vis Aarsagssammenhæng, og at Stødet til Opgangen i Førkrigstiden udgik fra Byggevirksomheden.

3. Nyinvesteringer i Industrien hindres af dennes store Overkapacitet. Det er klart, at ingen Driftsherre vil investere i større Omfang, naar han ser, at der paa ethvert Omraade er en Mængde Anlæg, som ligger uudnyttet hen. Dette anerkendes almindeligt i Dag. Og deraf følger, at selv en betydelig Sænkning af Rente-foden foreløbig ikke vil føre til Investeringer i større Omfang i de bestaaende Industrigrene. I det højeste kan der regnes med et vist Fornyelsesbehov, der vel egentlig ogsaa overvurderes.

4. En Forøgelse af Konsumvareproduktionen, mod hvilken i Dag — desværre meget sent — alles Øjne retter sig, støder ligeledes paa Vanskeligheder. Den Tanke ligger jo nær, at man bør udvide alle Konsumvareindustrier, hvis Produktion vil blive forbrugt af de samme Steds beskæftigede Arbejdere, Funktionærer og Driftsherrer. Paa den Maade vilde man udvide Produktion og Forbrug i samme Omfang, og naar man sørgede for at udvide de enkelte Produktionsgrene i det rigtige indbyrdes Forhold, saa vilde Afsætningen ikke møde nogen Vanskeligheder. Men denne Tanke, som jeg ogsaa gjorde mig til Talsmand for i den sidste Krise 1926, indser jeg nu, byder ingen Udvej i Dag. Thi enhver Konsumvareindustri og følgelig ogsaa Konsumvareindustrien i sin Helhed maa i Form af Forbrugsvarer fremskaffe ikke blot Arbejdsløn, Funktionærgager o. s. v., men ogsaa Afskrivninger og Overskud. Hvis Virksomhederne nu undlader at foretage Afskrivninger, hvilket mange gør i Dag, for at gøre sig mere likvide, og hvis de overhovedet ikke frembringer noget Overskud eller blot undlader at investere dette, saa opstaar der straks en Op-hobning af disse Konsumvarer med deraf følgende Prisfald paa Markedet. Deraf følger, at en Udvidelse af det samlede Produktionsapparat kun lader sig gennemføre paa den Maade, at Produktionsmiddel- og Konsumvareindustrierne udvides samtidig. Thi først saa kan de Konsumvarer, hvis Salgssum altid maa være større end den Indtægt, der tilflyder de i Konsumgodeindustrierne engagerede Producenter, virkelig finde Afsætning nemlig delvis til de Arbejdere, Funktionærer og Driftsherrer, der er beskæftiget

i Produktionsmiddelindustrien. Da nu Byggevirksomheden og Produktionsmiddelindustrien i Dag i talrige Lande, og først og fremmest i Tyskland, kun udnytter en ringe Brøkdæl af deres Kapacitet og af de ovennævnte Grunde (2 og 3) foreløbig ikke kan komme stærkere i Gang, saa kan der for Tiden vanskeligt ventes en ny Opgang fra Konsumvareproduktionen alene.

5. Nye Opfindelser og dermed helt nye Produktionsgrene, som i tidligere Konjunkturperioder dannede Grundlaget for en rivende Udvidelse af det økonomiske Liv, kan næppe ventes i den nuværende Krise. Naturligvis gives der talløse Muligheder for en Forbedring af Produktionen; men man behøver kun at tænke paa Opbygningen af Bomuldsindustrien, Skabelsen af den moderne Bjergværksdrift, Udbygningen af Jernbanenettet i hele Verden, Elektricitetsindustrien og Kraftstationerne for at blive klar over, at de enkelte Epoker i den industrielle Udvikling i Virkeligheden var knyttet til saadanne store omvæltende Opfindelser. Sandsynligheden taler for, at de fleste tekniske Forandringer nutildags afløser allerede anvendte Fremgangsmaader og enten sparer Kapital eller Arbejde i disse. Men dette er teoretisk noget ganske andet end at skabe en ny Produktion, der vækker et hidtil ukendt Behov. Saaledes har f. Eks. Cykleindustrien hverken fortrængt et Produkt fra Markedet eller frigjort Arbejdere. Den har tværtimod foranlediget Investering af store Kapitaler og skaffe Beskæftigelse til Tusinder af Arbejdere, den har bevirket, at store Masser ved en Indskrænkning af deres øvrige Forbrug har købt Cykler, og derved sat de i Cykleindustrien beskæftigede i Stand til at forbruge de Konsumgoder, som Aftagerne gav Afkald paa. Ganske i Overensstemmelse med Udviklingen har da Tendensen til Opretholdelse af Realforbruget ført til en Udvidelse af Produktionen udover dette Niveau. Men Opfindelser af denne Art er som sagt vanskelige at faa Øje paa i Dag. Og selv det analoge Tilfælde, Billiggørelsen af Automobilerne, har samtidig haft hærgende Virkninger paa Jernbanerne, hvis Kapitaler blev gjort værdiløse under Konkurrencen med Lastbilerne. Det er naturligt, at nye Opfindelser af den ovenfor nævnte Slags bliver sjældnere i et Industrisystem, der allerede er saa fint udbygget.

Naar vi nu betragter det hele under eet, saa tilspidser det sig i Spørgsmaalet: paa hvilke Omraader kan vi da vente rentable Investeringer. Jeg har i de sidste to Aar forsøgt at sætte mig ind i dette Spørgsmaal, da det er afgørende for en ny Konjunktur-

opgangs Fødsel, men jeg maa tilstaa, at jeg hidtil ikke har kunnet faa et blot nogenlunde tilfredsstillende Svar. Lad os endnu en Gang gennemgaa Mulighederne:

1. Tidligere indeholdt Byggevirksohmheden Muligheden for en saerlig Opdrift. Men naar man betænker, at Lejen i Dag er nedsat i mange Lande, at Befolkningen i Byerne ikke mere vokser (Berlin er i det sidste Aar gaaet 62.000 Indbyggere tilbage) og Efterspørgslen efter Lejligheder som Følge heraf heller ikke, saa skal med andre Ord Rentefoden gaa overordentlig langt ned, før en ny tiltagende og betalingsdygtig Efterspørgsel efter Lejligheder i større Omfang sætter ind paa Markedet igen. Det er i det væsentlige ogsaa det Svar, som J. M. Keynes gav mig paa mit Spørgsmaal for nogle Uger siden. Han sagde, at Behovet for Beboelsesrum endnu var meget elastisk (i England, navnlig i London med dets meget trykkede Beboelsesforhold, slaar det sikkert til). Men det kan endnu vare meget længe, før et tilstrækkeligt lavt Rentniveau naas.

2. Investeringen i Industrien støder paa de ovennævnte Vanskeligheder. Og i denne Forbindelse tør jeg ikke forbigaa en Omstændighed, der forekommer mig at være af principiel Vigtighed. Det ligger i det moderne, tekniske Fremskridts Natur, at det ogsaa kan virke kapitalsparende. Det er netop ikke rigtigt, hvad Bøhm-Bawerk og med ham den nutidige Londoner-Skole tror, at enhver Forøgelse af Produktionen kun kan opnaas ved en Forlængelse af Produktionsomvejen og ved et større Opbud af Kapital. Netop da jeg for nogle Uger siden var i England, var der Tale om en ny Opfindelse, der skulde muliggøre at erstatte de undersøiske Telefonkabler med Radioapparater, saa at man vilde være i Stand til at telefonere traadløst i hvilket som helst Omfang.

3. Det er Typen paa en kapitalsparende Opfindelse, der ikke var forudset i den rene Teoris tidligere Forestillinger om den kapitalistiske Udvikling. Kommer der mange af den Slags Opfindelser, hvad den sidste tekniske Udvikling tyder paa, saa maa det faa overordentlig vidtrækkende Konsekvenser¹⁾. Det betyder nemlig, at en stærk Forøgelse af Produktionen ogsaa er mulig uden en samtidig Forøgelse af den investerede Kapital. I saa Fald vilde de store Bedrifters Afskrivninger muligvis være tilstrækkelige til at udvide Produktionsomfanget efter Behovet.

¹⁾ Det maatte vel tilsidst komme saa vidt, at Maskinen blev anvendt til at fremstille Maskiner; men dette fører til en Sænkning af Omkostningerne ved Fremstillingen af Produktionsmidler og de dermed uundgaaelige Følger.

d. v. s. i Overensstemmelse med Markedets Tilstand. En yderligere Udvidelse af Produktionen vilde kun være mulig, saafremt den fulgtes af forholdsvis større Prisreduktioner. Men det vil igen kun sige, at den samlede Produktmængde vilde vokse ved en uforandret Kapitalbestand. Vi vilde da faa et økonomisk System, der var dynamisk i Produktionsmængde, men statisk i sit Kapitalbehov, medens Produktpriserne stadig maatte synke. De maatte i hvert Fald gøre det i et System med fuldkommen fri Konkurrence, hvis Menneskene forholdt sig, saadan som den rene Økonomi antager, d. v. s., hvis de under Konkurrencens Tryk, naar det skulde være, var villige til at nøjes med at faa deres prime costs dækkede. Men det gør de sikkert ikke uden at sætte sig til Modværge. Deres Modværge bestaar i Tilbageholdelse af Produktionen, Oprettelse af Karteller, Toldforhøjelser, Kontingenteringspolitik o. l. Men for vort specielle Problem viser denne Udvikling Umuligheden af at investere i Industrien i større Maalestok, en Tilstand, der i Praksis er kendt som Mængdekonjunktur. En Driftsherre er imidlertid ikke interesseret i Mængden af sin Produktion, men kun i dens Rentabilitet, og Rentabiliteten er i Længden igen kun mulig, hvis han kan investere sit Overskud. Thi hvis han ikke kan investere dette, saa kan han i Længden ikke fremskaffe det, da Overskud, der ikke investeres eller forbruges, maa føre til Prisfald og dermed til efterfølgende Udslettelse af Overskuddet, d. v. s. til Depression. Vi befinder os altsaa i de store Industrier (hvortil jeg i det mindste regner Bjergvæksdriften, den store Jernindustri, den kemiske Industri, Dele af Maskinindustrien og Tekstilindustrien) i en strukturel ny Situation, som gør en kontinuerlig Opnaaelse af Overskud tvivlsom.

4) Af alle disse Grunde retter Opmærksomheden, ogsaa Nationaløkonomernes, sig mod den offentlige Investering. Tidligere blev offentlige Arbejder, der var tænkt som krisehindrende eller kriseovervindende, afvist af saa godt som alle Nationaløkonomer. Man gjorde opmærksom paa, at offentlige Arbejder unddrager Erhvervslivet Kapital, at de nødvendigvis ikke kunde give Udbytte, men i gunstigste Tilfælde indirekte kunde hidføre en Forøgelse af den nationaløkonomiske Effektivitet. Nutildags er mange Nationaløkonomer af en anden Mening, fordi de betragter offentlige Arbejder som et Middel til at standse Deflationsprocessen. For saa vidt som formindskede Indkomster forringer Afsetningen uden samtidig at sænke Omkostningerne, for saa vidt som en aftagende Produktion kun skærper Krisen og medfører

stigende Udgifter til Arbejdsløshedsunderstøttelse, vinder det Argument i Kraft, at offentlige Arbejder ikke vil blive stort dyrere, og at de indirekte ved Opretholdelse eller endda Forøgelse af Forbruget kan virke som et Middel til at opnaa lavere Omkostninger og dermed som et Middel til Helbredelse af Krisen. Hvis man endog drev denne Politik paa international Basis, saa vilde Valutaen ikke blive truet, ja Standsningen af Prisfaldet kunde tilmed virke animerende paa Konjunkturerne, anspore Driftsherterne til en Udvidelse af Produktionen, maaske endda til Investeringer, og paa denne Maade gøre en Ende paa den — kapitalistisk set — absurde Situation, at Genoplivelsens automatiske Kræfter ikke gør sig gældende ved et stigende Kapitalforraad. For saa vidt vokser i Dag Tilliden til offentlige Arbejder, til Fremskaffelsen af Arbejde, som man siger i Tyskland. Det er en Vej, ad hvilken — med andre Midler — MacMillanrapportens Forslag kan virkeliggøres. Den samme Virkning kunde ganske vist ogsaa opnaas ved direkte Tilskud til Konsumenterne, f. Eks. ved Forhøjelse af Arbejdsløshedsunderstøttelserne, af Embedsmandslønningerne o. s. v. Men da man i Dag betragter Arbejdet i sig selv som et Gode, er det forstaaeligt, at ogsaa Fagforeningerne foretrækker Fremskaffelse af Arbejde for Uddeling af offentlige Midler til de Arbejdsløse.

Men vi maa gøre os klart, at den afgørende Virkning af en saadan systematisk Fremskaffelse af Arbejde ved en Finansiering af offentlige Arbejder (Anlæggelse af Gader, Udbygning af Samfærdselsmidlerne o. s. v.) ikke vil være at søge i det moderne Produktionsapparats større Effektivitet. Denne er overordentlig stor og vilde vel næppe blive større ved saadanne Arbejder. Det samme gælder f. Eks. om Elektrificeringen af Jernbanerne, som for Øjeblikket diskuteres i England. Den vil vel skabe nye Bekvemmeligheder, men næppe foraarsage større Udnyttelse af Samfærdselsmidlerne. Den vilde kun være et Middel til at svække Konkurrencen fra Bilerne og derved til ved nye Ofre at redde en Del af den allerede tabte Kapital. Men i Særdeleshed vilde der ikke ad denne Vej blive fremskaffet nye Arbejdspladser, da elektriske Jernbaner i Længden ikke kræver mere Personale end Dampjernbaner, maaske snarere mindre. Den produktionsansporende Kraft vilde ligge i den inflatoriske Virkning — ganske vist en afdæmpet Inflation.

Naar vi tænker over alle disse Momenter, saa ser vi netop, at Genoplivelsen af Erhvervslivet, d. v. s. Depressionens Overvin-

delse, ikke er en automatisk Proces. Det ser ud til, at Erhvervslivet ikke ved sin Elasticitet alene er i Stand til at overvinde den saa alvorlige Krise, da Muligheden for større nye Investeringer ikke er til Stede, ligesom der savnes Initiativ, der netop ikke melder sig, fordi der ingen nye Opgaver er at gaa i Gang med. Men dermed er ogsaa sagt, at Helbredelsen vil vare længe, og at vi maaske i lang Tid maa regne med en betydelig Arbejdsløshed, omend ikke i dens nuværende katastrofale Omfang.

Hvis de her antydede Tendenser er en rigtig Karakteristisk af den nuværende Fase i den kapitalistiske Udvikling, saa vil det tekniske Fremskridt have en Tendens til at virke i Retning af en økonomisk Statisering i Forbindelse med en stærk Udvidelse af Produktionen. Da Priserne i dette Tilfælde maatte falde, vilde det blive en smertefuld Proces. Det vilde være den Tilstand, som Kapitalisten kalder Depression, og den vilde kun vanskeligt kunne overvindes. Hvis der i et saadant økonomisk Samfund alligevel forekom en stærkere Opsamlen af Kapitalforraad, saa vilde disse kun kunne finde Anvendelse i Fremstillingen af langvarige Forbrugsgoder (Beboelsesbygninger, offentlige Arbejder) og deres Rentabilitet vilde helt og holdent være afhængig af den fremtidige Indkomstudvikling. Dersom Investeringer i Produktionsapparatet skulde finde Sted i større Omfang, saa maatte den Realindkomst, hvoraf Forbruget er betinget, senere vokse meget hurtigt, hvis ikke Afsætningsvanskeligheder snart igen skulde drive Erhvervslivet ud i en Krise. I al Fald er det nutildags vanskeligere at komme igennem en kapitalistisk Konjunkturperiode uden alvorlige Tilbageslag. Kun en Oplukkelse af ikke-kapitalistiske Omraader eller hidtil ukendte tekniske Muligheder vilde for nogen Tid kunne genskabe Førkrigstidens mere stabile Forhold. Hvis Investeringer i Produktionsapparatet er umulige, og hvis Anlæggelsen af større Kapitaler i Byggevirksomheden udelukkes paa Grund af, at Befolkningen stagnerer, samtidig med at den ændrer Boplads, saa kan en strukturel Arbejdsløshed kun undgaas ved en stærk Udvidelse af personlige Tjenesteydelser. Men Efterspørgslen efter disse er i første Linie knyttet til gode Tider for Erhvervslivet og høje Indkomster. Denne strukturelle Forandring af Erhvervslivet er endnu i Dag næppe nok paabegyndt.

5) I skærende Modstrid med de Vanskeligheder, der er ved at finde nye Investeringsomraader, staar de uhyre Kapitalbyrder. Det kan jo betragtes som den kapitalistiske Økonomis Grund-sætning, at Kapitalværdier kun er økonomiske Værdier, saa længe

de kan fremskaffe et Udbytte og som Følge deraf kan realiseres. Dette vil altid være Tilfældet, naar der staaer Mennesker parat til at anvende deres Sparemidler eller Dele af deres Indtægt til Erhvervelse af dem, og det vil kun være Tilfældet, naar de afkaster Rente, naar der er Udsigt til, at nye Investeringer kan lykkes — Fremskaffelse af en Fortjeneste og Muligheden for dennes Investering er jo i Længden identisk. Men det betyder, at meget store Værdier i Dag er blevet værdiløse. Man behøver kun at tænke paa de mislykkede Investeringer i Industrien, der i hele deres Omfang næppe kan ventes at give Rente i en overskuelig Fremtid, paa Investeringerne i Landbruget, men først og fremmest paa den politiske Gæld, hvis Forrentning og Amortisation jo forudsætter en bestemt Skatteindtægt og endvidere en uindskrænket Vareudveksling. Thi en saadan politisk Gælds Annuiteter maa jo opkræves hos Skatteyderne som Skatter, hvis Modværdi derefter kun kan overføres til Udlandet i Form af Eksport. Denne Eksport er nødvendig alene af den Grund, at et Land som Helhed (ganske som i sidste Instans den enkelte) kun kan beskattes ved Afgivelse af Varer. Ganske som Staten kun kan opkræve Milliarder i Skatter, fordi den (henholdsvis dens Embedsmænd, Funktionærer, Arbejdere) samtidig optræder paa Markedet som Efterspørger for det samme Beløb, er et helt Land kun i Stand til at præstere Betalinger i større Omfang i Form af Varer, d. v. s. Eksport. Men tilsyneladende har det hidtil været umuligt at skaffe Ørenlyd for Sandhed, hvorfor da ogsaa den politiske Gæld (Begyndelsen blev gjort med Reparationsbetalingerne) afvikler sig »af sig selv«, d. v. s. ledsaget af alvorlige Kriser. Hvis alle uinddrivelige politiske og private Tilgodehavender blev bragt ned til det Omfang, der var passende i Dag, vilde Producenterne være befriet for en frygtelig tung Byrde, og en væsentlig Hindring for Opgangen fjernet. Men hvad er »et passende Omfang«? Det findes aabenbart ikke. Thi hvis man stryger Gælden eller nedsætter den væsentlig, forbedres Debtors Stilling saa meget, at han igen vilde være i Stand til at betale mere, og paa den anden Side er Opretholdelsen af en Fordring i et Omfang, der forudsætter en livlig Forretningsvirksomhed, det sikreste Middel til at hindre den livlige Forretningsvirksomhed i at udvikle sig. Formodentlig vil en saadan gradvis (generel eller speciel) Nedskrivning af overdrevne Fordringer blive gennemført, d. v. s. Kreditorerne vil afskrive deres Fordringer (hvad de altid har gjort i Krisetider). De vil gøre det modvilligt, fordi de i Dag

er organiseret; men de støder jo ogsaa paa organiserede Debitorer. Hvor interessant er f. Eks. ikke Læsningen af v. Zitzewitz-Kottows Bog om den tyske Østhjælp. Mellem Linierne kan man læse, at der overhovedet ikke er andet for Kreditorerne at gøre end at opgive deres Fordringer. Skyldneren kan alligevel ikke betale, og om en Tvangsauktion kan der heller ikke være Tale. Thi hvem skal købe Godset? Hvem kan indestaa for en sagkyndig Ledelse af Virksomheden? Det er faktisk saadan, at den kapitalistiske automatiske Funktion, bestaaende i en Udsondring af de fallerede Driftsherrer, i en Udvælgelse af de dygtigste Ledere umuliggøres, naar den største Del af en vigtig Erhvervsgren (her de store Godser) ikke længere kan faa sine Omkostninger dækket, og naar samtidig en Videreføring ved nye Driftsherrer er udelukket. Dette Debitorernes Oprør, som vi finder overalt i Verden, er et Tegn paa, at det endnu ikke er gaet op for Kapitalisterne, hvor meget de har tabt og maattet tabe ved den stigende Pengeværdi. Men denne »Renselse« maa finde Sted, hvis Erhvervslivet igen skal kunne funktionere, selv om ogsaa det bliver med smaa Fortjenester.

Naar man betragter disse Hindringer for en ny Opgang, har man samtidig en Forklaring paa den voksende Stemning i Verden for en planmæssig Inflation i smaa Doser. Thi denne vilde give Prissænkningen Indhold, senere føre til Prisstigninger. Men Prisstigninger forplanter sig aldrig regelmæssigt, de vilde naa Lønningerne sidst. Gældens og Renternes Byrde vilde blive lettere. Men en saadan Konjunktur vilde være rent penge-mæssig. Den vilde føre til Investeringer, fordi de højere Priser vilde muliggøre Overskud. Og naar man igen vilde standse Inflationen, saa vilde den rentable Pris — efterhaanden som Prisforhøjelserne udstraktes til alle Priser, altsaa ogsaa Lønningerne — igen forsvinde, hvilket vil sige, at Produktionen af Produktionsmidler vilde gaa i Staa samtidig med Pengeinflationens Ophør, og en kritisk Situation vilde igen foreligge. Derfor indeholder enhver saadan Politik, selv naar den føres paa international Basis, store Faremomenter. De har vist sig tydeligt nok efter Krigen, der ikke var andet end en overalt ganske vist ikke regelmæssig fremadskridende Inflation, der tilmed blev fortsat efter Krigen. Kracket i 1920 var et tydeligt Bevis paa, at ogsaa en international Inflation bryder sammen, d. v. s. at Vekselkursernes Stilling ikke er noget Symptom, som man kan tage Bestik efter.

Inflation er netop ogsaa mulig ved en stabil Valuta, naar den gaar for sig i alle Lande paa en Gang. Jo mindre stejlt Priskurven og Produktionskurven stiger, jo mere uskadelige kan derfor Virkningerne af en saadan Pengeudstedelse være. Jo langsommere Produktionsmiddelindustrien vokser, desto mindre farefuld vil den være. Derfor er det praktiske Erhvervslivs Følelse rigtig, at Konjunkturopgangen vil foregaa langsomt, og at man maa være meget forsigtig med Udbygningen af Industrien.

Hvis min Tankegang er rigtig, saa kan den ogsaa udtrykkes kort saaledes, at Kapitaldannelse alene, d. v. s. Opsparing, ikke er nogen Garanti for en rentabel Produktion. Dertil hører baade Driftsherrer og et lykkeligt Udfald af deres Initiativ. I disse Tanker findes Elementer, som allerede indeholdtes i Schumpeters Udviklingsteori. Man behøver kun at antage, at selve Betingelserne for Driftsherrernes Handlemaade ændrer sig, og man vil faa at se, at Stødet til en ny Opgang efter en Depression ikke indfinder sig automatisk, ikke af sig selv.

Men hvis Fortjenesten, hvad jeg har forsøgt at fremføre nogle Grunde for, ikke er en Betingelse for en Udvidelse af Produktionen, saa staar vi maaske foran en Strukturforandring af Erhvervslivet, som bør tillægges meget stor Betydning. Thi Fortjenesten er jo i Dag selve den økonomiske Virksomheds Motor, fordi den samtidig udgør en meget vigtig og indflydelsesrig Klases Indkomst. Hele Produktionssystemet maa komme ud for en Standsning, hvis dets Funktion ikke længere indeholder en Garanti for en Fortjeneste og Muligheden for dennes Investering (vi har set, at de to Begreber er identiske). Overfor denne Kendsgerning viser en socialistisk Planøkonomi sin Overlegenhed, saadan som den gaar for sig i Rusland i disse Aar. I det russiske Produktionssystem vilde det ikke volde de ringeste Vanskeligheder, hvis Produktionsapparatet en skønne Dag var saadan udbygget, at den fornødne Vækst i Produktionen vilde være sikret (paa Grund af tekniske Forbedringer) blot ved en Erstatning af de forbrugte Produktionsværdier. Det vilde kun betyde, at det samfundsøkonomiske Arbejdes Effektivitet var steget i den Grad, at man kunde forbruge hele Produktionen (minus Erstatning for de benyttede Produktionsmidler), uden at Fremtidens Forsyning vilde være truet, ja man vilde maaske endda opnaa en rigeligere fremtidig Forsyning. Men i et saadant økonomisk System vilde ogsaa en Udvidelse af Produktionen udover dette Omfang være uden Fare, fordi Udvidelsen i det højeste vilde foraarsage et

fremtidigt stærkt Prisfald, hvad der netop kunde medføre en stærk Stigning i Forbruget. Aldrig vilde »Urentabilitet« i den kapitalistiske Økonomis Betydning, aldrig vilde en ufordelagtig Produktion føre til en saadan Lammelse af de produktive Kræfter, som saa pludseligt har ramt den kapitalistisk Økonomi i Dag (sammen med stigende Byrder paa Statens Budget og en Skærpelse af den politiske Situation). Hvis mine Iagttagelser og Overvejelser er rigtige, saa ser det ud til, at den kapitalistiske Økonomi er traadt ind i en kritisk Fase, i hvilken et Opgør med Tanken om en Planøkonomi ikke længere kan undgaas.
